

Prof. Dr E. W. HOFSTEE

LEVENSKUNST EN LEVENSSTIJL IN STAD EN PLATTELAND.

Is levenskunst een verschijnsel, dat van sociologische zijde kan worden benaderd? Wanneer men de moderne sociologische literatuur overziet, zou men het betwijfelen. Voor zo ver ik dit kon nagaan, vindt men, zowel in de bekende sociologische handboeken als in speciale studies, over levenskunst niets of vrijwel niets ¹⁾.

Het valt echter moeilijk vol te houden, dat de levenskunst de belangstelling van de sociale wetenschappen niet zou verdienen. Als men levenskunst omschrijft ²⁾ als een verworven innerlijke eenheid van bestaan en handelen, die wordt gedragen door een harmonische levensbeschouwing, dan is het zonder meer duidelijk, dat het verschijnsel levenskunst belangrijke sociologische aspecten moet vertonen. Niet alleen zal het bestaan van een dergelijke innerlijke eenheid en het daaruit voortvloeiende handelen van een groter of kleiner aantal individuen binnen een bepaalde groep, een vergaande invloed uitoefenen op de groep als geheel, doch bovendien kan van tevoren reeds worden vastgesteld, dat het al dan niet tot ontplooiing komen van de levenskunst binnen een bepaalde sociale groep in sterke mate afhankelijk zal zijn van de aard van de culturele achtergrond, die deze groep aan de haar samenstellende leden biedt.

Of is levenskunst misschien niet meer iets van onze tijd en valt ze daarom buiten de aandacht van de sociologen? Is levenskunst een verschijnsel uit de bloeiperiode van het klassieke verleden, uit de tijd van Renaissance en enkele andere tijdvakken uit de geschiedenis, die een harmonische ontwikkeling van de menselijke persoonlijkheid mogelijk maakten, maar niet van deze tijd van machtinge omwentelingen en innerlijke tegenstrijdigheden? Het is een feit, dat een reeks van voor onze tijd typische verschijnselen, waaraan in de sociologie dan ook grote aandacht wordt besteed, zoals allerlei vormen van sociale disorganisatie, ongelijkmatige ontwikkeling van de cultuur, desintegratie van de persoonlijkheid, etc. alle in wezen vijandig zijn aan werkelijke levenskunst. Blijkbaar zijn we zozeer bezig met allerlei verschijnselen, die in onze tijd de levenskunst bedreigen, dat wij vergeten aan de levenskunst als positieve waarde aandacht te besteden. Ten onrechte. In de eerste plaats is zeker ook in onze tijd de levenskunst nog niet dood en het is dus de taak van de sociale wetenschappen haar als maatschappelijk verschijnsel te leren kennen en begrijpen. In de tweede plaats, als de levenskunst inderdaad een positieve maatschappelijke waarde is — en in het algemeen zal men zeker geneigd zijn haar als zodanig te beschouwen — dan is het gewenst de voorwaarden te leren kennen, waaronder zij zich ontwikkelt. Levenskunst is dus zeker een onderwerp, dat de aandacht van de socioloog ver-

dient. Met name geldt dit ook voor het probleem van stad en land als verschillende milieu's, waarin de levenskunst tot ontwikkeling kan komen.

Alvorens op dit speciale onderwerp in te gaan, is het wenselijk levenskunst als sociaal verschijnsel in het algemeen iets nader te ontleden. Levenskunst, evenals elke kunst, demonstreert zich in de eerste plaats als een uiting van de menselijke persoonlijkheid. Deze menselijke persoonlijkheid wordt echter in zeer belangrijke mate bepaald door het sociale milieu, waarin ze is geplaatst. „De persoonlijkheid is een microcosmos, die de socio-culturele macrocosmos weerspiegelt, waarin het individu is geboren en waarin het leeft”, zegt Sorokin³⁾. In een disharmonische samenleving zal moeilijk een persoonlijkheid met een harmonische levensbeschouwing tot ontwikkeling komen. Wanneer de cultuur van een bepaalde groep bestaat uit onsamenhangende, tegenstrijdige elementen, zal het voor het individu moeilijk, zo niet onmogelijk zijn hieruit een innerlijke eenheid op te bouwen. Levenskunst eist voor een gunstige ontwikkeling een cultuur, waarin de verschillende cultuurelementen in sterke mate zijn geïntegreerd. Zij dienen een zinnvolle onderlinge samenhang te vertonen, hetgeen inhoudt, dat zij in hoofdzaak dienen te worden beheerst door één algemeen principe, of enkele niet strijdige grondprincipes. Anders uitgedrukt, levenskunst vraagt een groep met een levensstijl⁴⁾.

Is dus een milieu met een duidelijke levensstijl essentieel voor de ontwikkeling van levenskunst, levenskunst is evenmin denkbaar zonder een zekere mate van onafhankelijkheid van de menselijke persoonlijkheid. Slechts het persoonlijk element kan aan een cultuuruiting het treffende, prikkelende en originele geven, dat het ons als kunst doet ervaren. Kunst eist een zekere spanning tussen stijl en persoonlijkheid, tussen persoonlijkheid en groep. Wie zich geheel aan de stijl van een bepaalde groep conformeert, wiens cultuuruitingen slechts de stijl van de groep en niet de eigen persoonlijkheid weerspiegelen, zal deze uitingen niet als kunst beschouwd zien. Aan de andere kant echter zal men evenmin als levenskunstenaar worden beschouwd, wanneer men zich geheel plaatst buiten de stijl van de groep, als men zich van de grondslagen van haar cultuur los maakt. Als de spanning tussen individu en groep wordt tot een breuk, vervalt daarmee de basis voor de levenskunst. Wie zich buiten de stijl van de groep plaatst, is niet een levenskunstenaar, maar een „zonderling”, een „snob”, is „ordinair”, etc.

Het voorgaande, dat ons tot de conclusie leidt, dat er slechts een gunstige ontwikkeling van de levenskunst kan zijn, wanneer er een juiste wisselwerking bestaat tussen de levensstijl van een bepaalde groep en een wel ontwikkelde persoonlijkheid, maakt het ons mogelijk een algemeen inzicht te krijgen in de kansen voor de ontwikkeling van levenskunst in de stad en op het platteland.

Het traditionele platteland is gekenmerkt door een uitgesproken

levensstijl enerzijds en een zwakke ontwikkeling van de persoonlijkheid anderzijds. Van oudsher waren de omstandigheden ten plattelande gunstig voor de ontwikkeling van een vast, gesloten en geordend systeem van cultuurvormen. In de eerste plaats was de samenleving zeer homogeen en weinig gecompliceerd, zodat soortgelijke cultuurvormen pasten bij de omstandigheden, waarin de verschillende leden van de groep verkeerden. Het grootste deel van de bevolking beoefende het zelfde beroep, nl. de landbouw, onder dezelfde omstandigheden. De verschillen in bezit en inkomen waren gering, veel geringer althans, dan in de stad. Eeuwenlang veranderden de omstandigheden, waaronder de plattelandsbefolking leefde, slechts uiterst langzaam. De economische verhoudingen bleven ongeveer de zelfde, terwijl ook de sociale structuur zich slechts weinig wijzigde. De groei van een traditioneel verankerde, aan de omstandigheden geheel aangepaste en o.a. daardoor sterk geïntegreerde cultuur, werd daardoor mogelijk.

Storende invloeden deden zich slechts weinig voor. In het algemeen kan worden gezegd, dat de levensstijl van een groep, behalve door veranderingen binnen de groep zelf, wordt bedreigd door het binnendringen in de groep van personen, afkomstig uit andere groepen, met een andere cultuur, of door intensieve aanraking met groepen met een andere levensstijl. Binnendringen van individuen met een andere cultuur binnen een bepaalde groep kan plaats vinden door stijging en daling op de maatschappelijke ladder van personen uit een andere maatschappelijke laag, binnen de zelfde regionale sociale eenheid of door migratie van personen uit een andere regionale sociale eenheid. In het algemeen is, zoals bekend, op het platteland de verticale mobiliteit gering en langzaam, zeker in West-Europa, waar het land duur en de mogelijkheid om in het landbouwbedrijf grote vermogens te verwerven, gering is. Bovendien is, zoals gezegd, het verschil tussen arm en rijk op het platteland in het algemeen gering, zodat het sociale effect van een eventuele stijging op de maatschappelijke ladder meestal niet groot is. Wat de migratie, de horizontale mobiliteit betreft, het platteland vertoont in het algemeen een geboorteoverschot, dat naar de stad afvloeit, maar neemt zelf meestal weinig vreemde elementen op. Mensen met een afwijkende cultuur drongen dus in het algemeen weinig in de plattelandsgemeenschap door en stonden dus de rustige ontwikkeling en de handhaving van een bepaalde levensstijl niet in de weg. Het isolement, waarin tot voor kort het grootste gedeelte van het platteland verkeerde, bracht mee, dat de aanraking met de stedelijke bevolking en andere vreemde groepen in het algemeen gering was. Ook van die kant gingen dus geen storende invloeden op het éénmaal aanvaarde cultuurpatroon uit.

Was het platteland in het algemeen dus een gunstig milieu voor de ontwikkeling van een stevig gefundeerde levensstijl, gedeeltelijk de zelfde oorzaken, die deze stijlvorming bevorderden en daarnaast andere, stonden ten plattelande de ontwikkeling van de persoon-

lijkheid in de weg. Zoals Maciver ⁵⁾ opmerkt, werkt differentiatie binnen de samenleving de ontwikkeling van de persoonlijkheid in de hand. De kans om met velerlei groepen van een verschillende karakter en met uiteenlopende cultuuruitingen in contact te treden, verhoogt de mogelijkheid voor het individu om aan zijn persoonlijke cultuur een zekere eigenheid en zelfstandigheid te geven. De ongecompliceerdheid en homogeniteit van de plattelandsamenleving betekenen daarom een rem op de ontwikkeling van de persoonlijkheid. Het geringe contact met andere cultuurvormen, door de geringe immigratie en de weinige relaties met andere groepen, hebben het zelfde effect. Het feit, dat de plattelandsbevolking grotendeels in kleine groepen bijeenwoont, brengt een sterke sociale controle met zich mee; men ziet alles van elkaar en weet alles van elkaar en een aanpassing van de levensuitingen van het individu aan de stijl van de gemeenschap en een onderdrukking van de persoonlijkheid wordt hierdoor in de hand gewerkt.

Op te merken valt verder, dat het zoeken van contact met de buitenwereld in het algemeen met uitgaven gepaard gaat. De geringere welvaart van het platteland en vooral het ontbreken van hoge inkomens stond de ontwikkeling van sociale contacten en daarmee de persoonlijkheidsvorming in de weg.

Men moet aannemen, dat, wat de kunst in het algemeen en de levenskunst in het bijzonder betreft, het nadeel van de geringe ontwikkeling van de persoonlijkheid groter is geweest, dan het voordeel van een duidelijke en stabiele levensstijl. Het is een bekend feit, dat in de grote artistieke prestaties van de Westerse wereld, sedert de klassieke oudheid, de plattelandsbevolking slechts een gering aandeel heeft gehad. Wat het platteland aan cultuurproducten heeft voortgebracht, mist in het algemeen het persoonlijk element, dat nodig is om het tot kunst in de eigenlijke zin te maken ⁶⁾.

Dit geldt ook t.a.v. de levenskunst. Een innerlijke eenheid van bestaan en handelen, met als basis een harmonische levensbeschouwing, was op het platteland, zoals we dat in de Westerse wereld nog betrekkelijk kort geleden vrij algemeen kenden, zeker aanwezig. Deze eenheid, deze harmonie, was echter geen uitdrukking van een persoonlijk streven, geen persoonlijke verworvenheid, maar een zich conformeren aan een traditionele levensstijl. Hoewel de toestand reeds sterk is veranderd, bespeurt men bij plattelandsbevolkingsgroepen nog veelal, dat er geringe mogelijkheden bestaan voor het individu om zijn eigen persoonlijkheid te ontwikkelen en tot uitdrukking te brengen. Van oudsher verliep het leven volgens traditioneel bepaalde lijnen, zonder dat een individuele afwijking van betekenis mogelijk was en zonder dat, naar het schijnt, het individu dit wenste. De spanning tussen individu en groep, tussen persoonlijkheid en stijl, ontbrak of vertoonde zich uiterlijk in ieder geval niet. De zelfstandig scheppende kracht van de persoonlijkheid, zonder welke geen kunst, ook geen levens-

kunst, mogelijk is, kreeg weinig gelegenheid zich te ontplooiën.

In de stad was van oudsher de mogelijkheid voor een dergelijke ontplooiing van de persoonlijkheid veel groter. Ook al is de volledige anonimiteit, die de metropolis kan geven, een betrekkelijk recent verschijnsel, de sociale contrôle was altijd in de stad aanzienlijk geringer dan in het dorp. De stad kent alleen reeds door de grotere omvang van de bevolking en de grotere differentiatie van beroepen een veel grotere variatie in het maatschappelijke leven en hierdoor bestaat voor het individu een veel grotere mogelijkheid van verscheidenheid van maatschappelijke contacten. Dit leidt er toe, dat verschillende personen verschillende ervaringen op doen en een verschillende instelling krijgen t.a.v. bepaalde geestelijke en materiële objecten, terwijl de samenleving een veel grotere mogelijkheid laat, om aan deze verschillen van instelling uiting te geven. Is deze grotere mogelijkheid van verscheidenheid van ervaring en instelling en deze grotere vrijheid van uitdrukking van geestelijke eigenheid noodzakelijk voor de ontwikkeling van een zelfstandige persoonlijkheid, zonder welke geen levenskunst mogelijk is, het is duidelijk, dat steeds het gevaar dreigt, dat de grens wordt overschreden. Wanneer de veelheid van cultuurstromingen, welke in de stad tezamen komen, te groot wordt, wanneer de grondprincipes, waarop deze berusten, te zeer gaan uiteenlopen, wanneer dus de fundamentele eenheid van stijl gaat ontbreken, dan komt de innerlijke eenheid van de persoonlijkheid en daarmee de levenskunst in gevaar. De mens bezit slechts een beperkte mogelijkheid om werkelijk zelfstandig een geïntegreerde persoonlijkheid op te bouwen. Wat hij tot stand kan brengen is een min of meer belangrijke variatie op de heersende levensstijl, niet iets fundamenteel nieuws.

In het verleden is in de steden vaak het juiste evenwicht tussen stijl en persoonlijkheid gevonden en telkens hebben zich daar weer perioden voorgedaan van een bewonderenswaardige ontwikkeling van de levenskunst. Tot deze perioden behoort ongetwijfeld de moderne tijd niet. Het behoeft welhaast geen betoog, dat in onze tijd in de steden in de Westerse wereld aan de levenskunst nauwelijks plaats wordt geboden. Alle denkbare factoren hebben in de achter ons liggende periode samengewerkt om de stad een duidelijke levensstijl te doen verliezen. Snelle en grondige veranderingen in de techniek en de organisatie van het economische leven, een snelle groei van de steden, grotendeels ten gevolge van een toestromen van migranten uit ver uiteengelegen gebieden en met een dikwijls sterk verschillende culturele achtergrond, belangrijke veranderingen in de algemeene heersende denkbeelden en opvattingen in de Westerse wereld als geheel, grote verschuivingen in de sociale positie van de verschillende klassen en standen, het effect van twee wereldoorlogen etc., hebben er alle toe bijgedragen om de cultuur in onze steden te maken tot een warreling van de meest heterogene en tegenstrijdige elementen, die feitelijk niemand

meer voor zich zelf tot een welgeordend patroon kan arrangeren. Disorganisatie en desintegratie van de persoonlijkheid demonstren zich vrijwel overal en bij iedereen. Gave, harmonieuze persoonlijkheden, innerlijk rustig en verzekerd, ontmoet men weinig; mensen, die dreigen te bezwijken of bezweken zijn onder de innerlijke spanningen, die een disharmonisch levensbeeld met zich meebrengen, des te meer.

De 19de eeuwse burgerlijk-liberale stadscultuur heeft, ondanks haar vele bezwaren, een duidelijke levensstijl gehad en heeft tal van persoonlijkheden voortgebracht die, juist omdat zij hun wortels hadden in die levensstijl, een duidelijke eigenheid en zelfstandigheid in hun levensuitingen konden leggen. In onze tijd komt een duidelijk uitgesproken persoonlijkheid moeilijk tot ontwikkeling, omdat een fundamentele zekerheid van handelen ontbreekt, omdat achter het individu geen duidelijke levensstijl staat. Het komt — om een voorbeeld te noemen — duidelijk tot uiting in de wereld van universiteit en wetenschap, typische producten van de stedelijke cultuur. De 19de eeuw en ook nog het begin van de 20ste eeuw, hebben een reeks van opvallende persoonlijkheden in de wetenschap voortgebracht, die een grote indruk bij hun tijdgenoten hebben achtergelaten. Zij waren de vereerde leermeesters van hun studenten en de trots van hun landgenoten. Met de kracht der overtuiging verdedigden zij hun standpunt in de wetenschap en zij bestreden, zo nodig, hun wetenschappelijke tegenstanders op leven en dood, gevolgd en bewonderd door een schare aanhangers. Zij gaven gloed en leven aan de wetenschappelijke wereld. Deze figuren zijn practisch uitgestorven; enkelen er van leven nog onder ons, maar zij hebben feitelijk geen opvolgers. Waarom niet? Niet omdat de beoefenaars van de wetenschap van heden technisch de minderen zijn van die van de achter ons liggende periode, maar omdat zich ook in de wetenschap duidelijk het gebrek aan een vaste levensstijl openbaart. In de 19de eeuw, vooral in de tweede helft, en in het begin van de 20ste eeuw, was men het over de zin en de taak van de wetenschap in feite eens; men had hier tegenover fundamenteel een zelfde houding, die paste in de levensstijl van de tijd als geheel. Juist door deze innerlijke zekerheid aangaande de grondprincipes was men in staat zich een welomlijnd eigen standpunt op te bouwen en had men de vaste overtuiging, die nodig was om dit standpunt, waar nodig, met kracht te verdedigen.

In onze tijd wordt de wetenschap geplaagd door onzekerheid, niet door onzekerheid aangaande de concrete problemen van het eigen vak, maar door onzekerheid aangaande het uiteindelijke doel en de waarde van de wetenschap als zodanig. De meningen hierover zijn uiteenlopend en tegenstrijdig en al mag misschien de enkeling er in slagen voor zich zelf een formulering te vinden, die hem bevredigt, het geloof, dat de 19de eeuw had in haar wetenschapsideaal, zal deze formulering hem niet hergeven. Deze onzekerheid stamt niet van de atoombom, die op Hiroshima viel.

Deze maakte slechts veel meer mensen van deze onzekerheid bewust. De wezenlijke achtergrond is het ontbreken van een duidelijke levensstijl in onze tijd, waardoor het ook de wetenschappelijke wereld moeilijk valt een innerlijke harmonie in leven en streven te vinden.

Dit ene voorbeeld zou vanzelfsprekend met tal van andere zijn aan te vullen. In alle sectoren van het stedelijk leven stuit men op gebrek aan stijl, op een onvoldoende integratie van de verschillende cultuurelementen en als gevolg daarvan op een tekort aan ware levenskunst. Het behoeft nauwelijks gezegd, dat niet overal de toestand in dit opzicht de zelfde is. Van land tot land en van streek tot streek is de situatie verschillend. De verhoudingen in Amerika zijn anders dan in Europa, ze zijn in de metropolis anders dan in de kleine stad. Een zelfde tendentie valt echter overal te constateren.

Wat de verhoudingen op het platteland betreft, er zou reden zijn om aan te nemen, dat daar de moderne ontwikkeling de kans op de ontplooiing van de levenskunst zou hebben vergroot. Zoals werd opgemerkt, werd op het traditionele platteland de groei van de levenskunst vooral geremd door de geringe mogelijkheid tot zelfstandige ontplooiing van het individu. Ongetwijfeld is deze mogelijkheid thans veel groter, dan deze in de 19de eeuw in het grootste deel van het platteland was. Veel zwaarder echter dan de grotere vrijheid van het individu weegt in het algemeen ook ten plattelende de aantasting van de levensstijl. Ten dele berust deze aantasting van de levensstijl ten plattelende op de zelfde invloeden, die zich ook in de stad deden gelden, al hebben deze zich daar niet alle even sterk als in de stad en soms zelfs nauwelijks kenbaar gemaakt. Daarnaast zijn verschillende factoren in het bijzonder op het platteland werkzaam geweest.

Van enorme betekenis was voor het platteland de ontwikkeling van het moderne verkeer, dat het uit zijn eeuwenlange isolement bevrijdde. Reeds de spoorwegen hadden in dit opzicht een belangrijke betekenis, maar veel groter was die van de auto's, vrachtauto's en autobussen en — niet te vergeten — in grote delen van Europa de fiets. Van groot belang als verbindingsmiddel met de buitenwereld werd in de laatste tientallen jaren natuurlijk de radio, terwijl ook de bioscoop een nieuwe, zij het grotendeels fictieve, wereld opende. Een indirecte vorm van toenemend contact met de buitenwereld vormde de uitbreiding van het onderwijs, zowel het algemeen vormend als het vakonderwijs. Deze enorme uitbreiding van de mogelijkheden tot contact met de buitenwereld heeft uit den aard der zaak het platteland veel sterker beïnvloed dan de stad. Bijna nergens is de traditionele levensstijl bestand gebleken tegen deze golf van nieuwe cultuurinvloeden, die zich over het platteland uitstortte.

Daarnaast veranderde de bedrijfsvoering in de landbouw volkomen van karakter. De ontwikkeling van de landbouwweten-

schap en van de moderne techniek, gepaard gaande met landbouw-
onderwijs en -voorlichting, maakte de landbouw, die nog in de
19de eeuw grotendeels traditioneel werd gevoerd, tot een bedrijf,
dat een grote en zich voortdurend uitbreidende technische kennis
eist. Ook deze verandering in de bedrijfsvoering heeft er toe
bijgedragen de traditionele levensstijl van de plattelanders aan te
tasten.

Tenslotte heeft zich ook een grote verandering voorgedaan in de
economische functie van het boerenbedrijf. Nog tegen het einde
van de 19de eeuw was in grote delen van de Westerse wereld
het boerenbedrijf in sterke mate zelfverzorgend; de producten van
het bedrijf dienden in de eerste plaats voor de voorziening in de
behoeften van de gezinnen van de boer en zijn eventuele mede-
werkers. Sedert die tijd is de boer er echter in toenemende mate
toe overgegaan om te produceren voor de verkoop en op het ogen-
blik is het grootste deel van de boeren in de eerste plaats koper
en verkoper op de wereldmarkt, of in ieder geval op de nationale
markt. Dit heeft de boer in een geheel andere positie gebracht.
Zo was hij b.v. vaak genoodzaakt voor de in- en verkoop en voor
de verwerking van zijn producten organisaties te stichten, die niet
zelden tot een geweldige omvang uitgroeiden en die hem plaatsten
voor problemen en beslissingen, waar hij vroeger nooit aan gedacht
zou hebben. Hij moest zich gaan bezig houden met algemene
economische problemen, hij moest rekening houden met hetgeen
zijn concurrenten in een geheel ander deel van de wereld deden,
hij moest zich gaan interesseren voor de economische politiek van
zijn regering, kortom hij was genoodzaakt zich ver buiten de sfeer
van zijn boerderij en zijn dorp te bewegen.

De invloed van dit alles op de instelling, de opvattingen en de
denkbeelden van de boeren is nog lang niet uitgewerkt en het
resultaat is, dat de plattelandse samenleving op het ogenblik veelal
nauwelijks een minder grote warwinkel van onsamenhangende
en tegenstrijdige cultuurelementen is dan de stedelijke samenleving
en dat ook op het platteland levensstijl en levenskunst meestal ver
te zoeken zijn.

In een artikel „The Effect of Social Change upon Rural Per-
sonality”, onderscheidt de Amerikaanse socioloog Carle C. Zim-
merman ⁷⁾ onder de agrarische bevolking drie typen van „basic
personality”, die wij kunnen beschouwen als weerspiegelingen
van drie typen van levensstijl, nl. het Homerische type, waarbij de
nadruk valt op de familie, het Hesiodische type, waarbij de nadruk
valt op de grond en de boerderij, dus op het bezit en tenslotte het
Aristophanische type, waarbij de nadruk valt op het inkomen en
geld. Hoewel deze typen ook in de tijd naast elkaar kunnen voor-
komen, ziet hij ze toch ook in een zekere historische volgorde en
onze tijd is volgens hem in de eerste plaats gekenmerkt door het
Aristophanische type. Hij merkt op, dat in perioden, die worden
beheerst door het Aristophanische type, het verschil tussen stad

en platteland feitelijk nog slechts een kwestie is van beroep en woonplaats en niet van fundamenteel verschil in levenswaarden of in de aard van de persoonlijkheid. Zimmerman heeft vermoedelijk, toen hij deze conclusie trok, wel in de eerste plaats gekeken naar Amerika, maar ze is ook voor grote gedeelten van Europa juist. Ook hier zijn de verschillen tussen stad en land, wat betreft de levensstijl, grotendeels weggevallen. Wat men vaak nog aantreft als een beschrijving van de typische levensstijl van de boeren is grotendeels geschiedenis of zal het binnenkort zijn.

Ik verschil echter enigszins van mening met Zimmerman, wanneer hij deze Aristophanische levensvorm beschouwt als een zelfstandige vorm van „basic personality”, dus als een weerspiegeling van een afzonderlijk type van plattelandslevensstijl. M.i. is het slechts een tijdelijke overgangsvorm, die optreedt juist door het ontbreken van een duidelijke levensstijl, niet een werkelijk zelfstandig type. Juist deze stijlloosheid leidt tot verschillende van de verschijnselen, die Zimmerman als typerend voor de Aristophanische levensvorm beschouwt. Er is geen enkele levensstijl denkbaar, die er niet in sterke mate op is gericht om de egoïstische instincten van de mens zodanig te beheersen en in vaste banen te leiden, dat zij geen gevaar opleveren voor de samenleving. Het wegvallen van een duidelijke levensstijl leidt er toe, dat deze egoïstische instincten zich weer veel sterker kunnen uitleven en dit geeft b.v. in onze tijd, wat de boeren betreft, aanleiding tot een streven naar „parity prices-to Hell with the consequences”, waar Zimmerman op wijst als een symptoom van de Aristophanische levenshouding. Een dergelijke houding, die men ook in Europa bij tal van boeren kan vinden, is niet inhaerent aan het kapitalisme, aan de „wellfare state” of aan welke vorm van maatschappelijk leven op zich zelf ook, maar aan een gebrek aan levensstijl.

Zoals in het begin reeds werd opgemerkt, heeft de levenskunst als sociaal verschijnsel tot nu toe weinig de aandacht van de sociologen getrokken en hoewel in de laatste tientallen jaren door het werk van Toynbee, Sorokin enz. de belangstelling voor de studie van het ontstaan, ontwikkelen en ondergaan van cultuurvormen sterk is toegenomen, bezitten we nog steeds weinig studies van de feitelijke toestand in dit opzicht, bij afzonderlijke sociale eenheden. Het was daarom niet eenvoudig de voorgaande beschouwingen te baseren op gegevens uit de moderne sociografische literatuur. Het is hierom misschien niet ondienstig in het kort een enkel geval te bespreken, dat ik zelf nauwkeurig heb kunnen bestuderen en dat de hierboven besproken opvattingen ten aanzien van het proces van ontwikkeling van levensstijl en levenskunst kan illustreren⁸⁾.

Hoewel op het platteland van Nederland de traditionele levensstijl grotendeels tot ver in de 19de eeuw bewaard bleef, werd deze vooral in het Noorden en Westen van dit land reeds eerder in

belangrijke mate doorbroken. Het duidelijkst kwam dit misschien wel tot uiting bij de boeren op de kleigrond van Groningen, meer in het bijzonder in het Noordoosten van dit gebied, in het zgn. Oldambt. Tot diep in de 18de eeuw waren de verhoudingen ook hier vermoedelijk niet veel anders dan ze reeds tegen het eind van de Middeleeuwen waren. Het landbouwbedrijf werd geheel beheerst door traditie. Het winstmotief speelde in de bedrijfsvoering geen beslissende rol; als taak van het bedrijf zag men in de eerste plaats het voorzien in het levensonderhoud van de boer en zijn medewerkers. De verhouding tussen de boer en zijn arbeidskrachten was patriarchaal; de boer kon rekenen op de trouw en de aanhankelijkheid van zijn dienstbaren, terwijl hij van zijn kant zich voor hun persoonlijk welgaan verantwoordelijk voelde. In de terminologie van Zimmerman kan men de instelling van deze boeren Hesiodisch en gedeeltelijk zelfs Homerisch noemen. Door verschillende oorzaken, die hier verder buiten beschouwing kunnen blijven, begonnen zich in de tweede helft van de 18de eeuw in dit gebied belangrijke veranderingen af te tekenen. Reeds tegen het einde van de 18de eeuw was hier een duidelijk streven tot modernisering van de landbouw merkbaar. Vooral na 1800 zien we meer en meer in de economische opvattingen van de boeren moderne, min of meer kapitalistische denkbeelden doordringen. Het winstmotief dringt op de voorgrond; men gaat doelbewust meer geld in het bedrijf investeren om daardoor de winstmogelijkheden te vergroten. De patriarchale verhouding tot de arbeidskrachten verdwijnt geleidelijk en maakt plaats voor een zakelijke instelling; niet meer de persoonlijke belangstelling van de boer, maar de wet van vraag en aanbod werd bepalend voor de positie van de landarbeider. Een klasse-maatschappij in de moderne zin ontwikkelde zich. Ook in ander opzicht werd de oude levensstijl aangetast. Reeds aan het einde van de 18de eeuw ontstond onder de boeren een grote belangstelling voor de denkbeelden van de Verlichting. Meer en meer maken zij zich los van de orthodox-Calvinistische opvattingen en neigen zij naar vrijzinnig religieuze denkbeelden. Oude zeden en gewoonten verdwijnen, kleding naar de mode neemt de plaats in van de oude volksdracht, een nieuw type boerderij met moderne woonhuizen komt in zwang, etc.

Het merkwaardige is nu, dat, terwijl, achteraf gezien, de ontwikkeling van deze bevolkingsgroep in de eerste helft van de 19de eeuw duidelijk de kenmerken droeg van de groei van een oude levensstijl naar een nieuwe, de tijdgenoten deze boeren zagen als een groep met een duidelijk gebrek aan stijl. Zij hadden hun oude stijl verloren en zich de nieuwe nog niet eigen gemaakt en ze wekten daardoor de ergernis, ja de minachting van hun omgeving op. Men verweet ze gebrek aan beschaving, overmatige weelde, etc.; men schijnt ze beschouwd te hebben als een groep parvenu's, die zich niet de juiste houding wisten te geven.

Het lijkt geen twijfel, dat Zimmerman hen een Aristophanische „basic personality” zou hebben toegeschreven. Zoals uit hun eigen nagelaten geschriften en ook uit hun doen en laten blijkt, nam het geldinkomen in hun denken een centrale plaats in. Toen na 1818 in Nederland de graanprijzen daalden, hebben zij, vermoedelijk heftiger dan enige andere groep in het land, gepleit voor hoge graanrechten. Toen in de dertiger jaren van de vorige eeuw de regering de grondbelasting ging heffen op basis van nauwkeurige kadastrale opmetingen en dit meebracht, dat in dit gebied meer belasting moest worden betaald, kwamen de boeren zelfs tot gewapend verzet, zodat de regering soldaten moest zenden om de orde te handhaven. Politiek stonden ze op de uiterste linkervleugel van de liberale partij. Men verdacht ze van revolutionaire bedoelingen en schold ze uit voor „rode republikeinen”. Inderdaad hebben verschillende van hen zich meermalen in het openbaar beledigend voor de toenmalige koningen en de leden van het koninklijk huis uitgelaten. Beter voorbeelden van Zimmerman's Aristophanische „basic personality” laten zich moeilijk vinden.

Deze overgangstijd duurt zo ongeveer tot het midden van de 19de eeuw. Daarna blijkt uit tal van symptomen, dat de nieuwe stijl tot volwassenheid is gekomen en zich heeft gestabiliseerd. Langzamerhand wijzigt zich het oordeel van de tijdgenoten volkomen. Inplaats van ergernis komt erkenning, zelfs bewondering. Men gaat in hen juist het stijlvolle erkennen, hen zien als een voorbeeld van een groep van zelfbewuste, waardige hereboeren. Hun cultuur, een landelijke vorm van de liberaal-burgerlijke cultuur van de 19de eeuw, zullen wij vandaag niet meer in alle opzichten kunnen waarderen, doch dat het een cultuur was met stijl en karakter valt niet te ontkennen.

Het is opvallend, dat in de tweede helft van de 19de eeuw en daarna uit deze groep van boeren tal van persoonlijkheden naar voren komen, die zich een werkelijke levenskunst hebben eigen gemaakt. Zij hebben op de basis van deze nieuwe stijl een gave harmonische persoonlijkheid weten te ontwikkelen, die de waardering en de achting van de tijdgenoten opwekt; verschillende van deze figuren nemen als politici, als leiders van landbouworganisaties etc. een belangrijke plaats in het openbare leven in Nederland in.

Kenmerkend is, dat de „Aristophanische” trekken van deze samenleving in de tweede helft van de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw geleidelijk weer verdwijnen. Natuurlijk bleef voor de boeren, die in deze streek geheel op de verkoop voor de markt zijn ingesteld, het geldinkomen van belang; in hun liberaal-politieke instelling vonden ze trouwens voor het streven naar winst een ideologische verdediging. Maar de stabilisatie van de nieuwe levensstijl leidde tot een beheersing van de egoïstische motieven en legde het verlangen naar een hoog geldinkomen tot op zekere hoogte aan banden. Het is b.v. opmerkelijk, dat

terwijl in de laatste oorlog vrijwel in alle delen van Nederland een groot deel van de boeren zich op de zwarte markt wierp, de Groninger boer van de kleigronden weliswaar bereid was, om diegenen die voedsel nodig hadden, te helpen, maar het beneden zijn waardigheid achtte om zwarte prijzen te vragen. Ongetwijfeld stond in de tweede helft van de 19de eeuw en staat thans nog bij deze groep van boeren landbezit hoger in aanzien dan een hoog inkomen en zij zullen gaarne hun landbezit vergroten, ook al zouden zij door hun geld anders te beleggen een groter inkomen kunnen verwerven. Dit grondbezit, dient niet alleen het aanzien van de individuele boer, maar vooral ook het aanzien van zijn familie, zijn geslacht. Er is geen sprake van, dat de nieuwe stijl een eind zou hebben betekend van deze „Homerische” trek in de persoonlijkheid van deze boeren; integendeel, verschillende verschijnselen geven de indruk, dat, nadat de nieuwe stijl zich heeft gestabiliseerd, dus in de 2de helft van de 19de eeuw, deze instelling t.o.v. de familie, zich o.a. uitende in het verlangen, dat het bezit onverdeeld wordt vererfd, zich in toenemende mate doet gelden. De stabilisatie van de nieuwe levensstijl betekent dus een terugdringen van de Aristophanische levenshouding en een opnieuw sterker naar voren komen van Hesiodische en zelfs Homerische kenmerken, zij het in een andere vorm, dan zij vroeger hadden aangenomen.

Natuurlijk is ook deze bevolkingsgroep niet geheel ontkomen aan de stijlontbindende invloeden, die zich in de laatste tientallen jaren in de Westerse wereld in al haar onderdelen hebben doen gelden. Zoekt men echter in Nederland naar boeren, waar een Aristophanische levenshouding thans bezig is zich te ontwikkelen, dan moet men in de eerste plaats zoeken bij die boeren, waar zich nog tot diep in de 19de eeuw de traditionele levensstijl heeft gehandhaafd, doch die op het ogenblik duidelijk in een overgangsfase verkeren. Bij deze boeren, vnl. die op de oostelijke en zuidelijke zandgronden, is thans een snelle afbraak van de oude levensstijl gaande, zonder dat er een nieuwe zich nog duidelijk aankondigt. Weliswaar is dikwijls nog veel van de oude stijl blijven hangen, doch alles wijst er op, dat hij zich niet kan handhaven en deze bevolkingsgroep zich thans in een periode van toenemende stijlloosheid bevindt.

Tot zover dit voorbeeld. In het algemeen dient dus de conclusie te luiden, dat wanneer in onze tijd, zowel in de stad, als op het platteland, de levenskunst weinig bloeit, dit in de eerste plaats gevolg is van het feit, dat onze tijd geen duidelijke levensstijl kent. Ik wil me hier niet wagen aan een voorspelling omtrent de ontwikkeling van een nieuwe levensstijl en een nieuwe levenskunst. Of inderdaad de kentering reeds is ingetreden valt moeilijk te zeggen, al zijn er zeker symptomen, die daarop wijzen. Wel wil het mij voorkomen, dat het platteland meer kansen heeft om in de toekomst een levenskunst tot ontwikkeling te brengen, dan de stad.

De omstandigheden zijn, ondanks alle veranderingen, ten plattelande nog steeds gunstiger voor een stabilisatie van een levensstijl, dan in de stad, terwijl aan de andere kant de moderne verhoudingen de plattelandsbevolking zoveel meer vrijheid brengen, wat betreft de mogelijkheid van ontplooiing van het individu, dat een te strenge conformatie aan de stijl, de levenskunst daar niet meer in de weg zal staan.

AANTEKENINGEN.

¹⁾ Zo vindt men b.v. in de Encyclopaedia of the Social Sciences (The Macmillan Company, New York, 1949) geen woord over levenskunst.

²⁾ Zie over het begrip levenskunst o.a. L. J. van Holk, Levenskunst (W. Gaade, Delft, z.j.).

³⁾ Society, Culture and Personality (Harper and Brothers, New York and London, 1947), blz. 714.

⁴⁾ De socioloog P. J. Bouman, Algemene Maatschappijleer (H. J. Paris, Amsterdam, 1947), blz. 109, beschouwt cultuur als identiek met de levensstijl van een bepaalde groep. Het wil mij voorkomen, dat dit enigszins verwarrend werkt. Ook wanneer het cultuurbezit van een bepaalde groep een duidelijk gebrek aan integratie vertoont en er dus geen sprake is van stijl, zullen we toch van cultuur dienen te spreken.

⁵⁾ R. M. Maciver. The Elements of Social Science (Methuen and Co., London, 9th edition, 1947), blz. 146 e.v.

⁶⁾ Dit geldt t.a.v. de voor het platteland typerende cultuuruiting, de levenskunst. Door haar sterk traditionele karakter, laat ze weinig ruimte voor een uitdrukking van de menselijke persoonlijkheid.

⁷⁾ Carle C. Zimmerman, The Effects of Social Change upon the Rural Personality (Rural Sociology, Vol. 14, 1949), blz. 345 e.v.

⁸⁾ E. W. Hofstee, Het Oldambt, deel I, Vormende Krachten (J. B. Wolters, Groningen, 1937).